

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

НОВІКОВ Денис Володимирович - аспірант кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.233 (4ЄС)

В статье исследуются особенности ограничения права собственности в практике Европейского суда по правам человека и в законодательстве Украины. Внимание автора обращается на обусловленность возможных ограничений права собственности общим принципом, в соответствии с которым каждый имеет право беспрепятственно пользоваться своим имуществом. Ограничения права собственности предложено рассматривать как вынужденные меры, которые государство не обязательно должно применять. В статье аргументировано, что допустимые пределы ограничения государством права беспрепятственного пользования своим имуществом являются более широкими, чем пределы осуществления иных прав и свобод, гарантированных Конвенцией. Автор приходит к выводу о том, что ограничения, определенные Первым Протоколом, имеют довольно абстрактные формулировки пределов вмешательства в частные отношения, отображающие определенную взаимосвязь государства и общества: осуществляя правовую оценку должной реализации конвенционного права собственности, Европейский суд, как правило, сталкивается с проблемой конфликта интересов лица-собственника и публичными интересами общества, в котором соответствующий собственник находится.

Ключові слова: обмеження права власності, право на мирне володіння майном, Європейський суд з прав людини, публічний інтерес, приватний інтерес.

В умовах європейської інтеграції вкрай важливою вбачається запозичення у національне законодавство та судову практику України положень, напрацьованих Європейським судом з прав людини.

Відповідно до ч.4 ст.41 Конституції України [1] ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

У системному зв'язку з наведеною конституційною нормою перебуває норма ст.16 ЦК України [2], відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу та норма ч.1 ст.317 ЦК, відповідно до якої власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Відповідно до ст.319 ЦК власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Водночас, очевидним є те, що правомочності власника не є "безлімітними", законом можуть встановлюватися певні обмеження здійснення права власності. Такі обмеження встановлюються з метою забезпечення рівноваги в суспільстві та здійснення майнових прав усіма суб'єктами права.

Аналогічної правової позиції дотримується і Європейський суд. Зокрема, складність визначення змісту права на мирне володіння майном, гарантованого ст.1 Першого Протоколу [3] полягає у тому, що вказане право, як і більшість інших прав, не є абсолютним.

У Конвенції [4] зазначаються правові підстави обмеження означеного права, що не вважаються, на думку Європейського суду, порушенням Конвенції.

Зокрема, Конвенцією визначено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Держава може вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Таким чином, дискреційні повноваження держави щодо гарантування права власності є доволі широкими.

Разом з тим обмеження права власності, на думку Європейського суду, повинні розглядатися виключно на підставі загального принципу про те, що кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном, а не крізь призму обмежень права власності. Тому обмеження права власності повинні розглядатися як вимушені заходи, які держава не обов'язково повинна застосовувати.

При цьому допустимі рамки обмеження державою права безперешкодного користування своїм майном є ширшими, ніж щодо інших прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Саме тому практика Європейського суду в частині тлумачення зазначеного права формувалася поступово, оскільки зазначена проблематика значною мірою визначалася політичною або соціально-економічною ситуацією в конкретній державі.

Проблема полягає у тому, що обмеження, визначені Першим Протоколом, мають доволі абстрактне формулювання меж втручання у приватні відносини, які відображають певні взаємозв'язки держави та суспільства. Даючи правову оцінку належній реалізації конвенційного права власності, Європейський суд, як правило, стикається з проблемою конфлікту інтересів особи-власника та публічними інтересами суспільства, в якому відповідний власник перебуває.

Таким чином, завдання Європейського суду полягає у визначенні справедливого та розумного балансу відповідних інтересів.

Європейський суд у своїх рішеннях зазначає, що, незважаючи на те, що держави мають широкі межі розсуду при визначенні умов і порядку, за яких приватна особа може бути позбавлена своєї власності, позбавлення останньої, навіть якщо воно переслідує законну мету в інтересах суспільства, буде розглядатися як порушення ст.1 Першого Протоколу, якщо не була дотримана розумна пропорційність між втручанням у права особи та інтересами суспільства.

Порушення ст.1 Першого Протоколу матиме місце також і у випадку, коли наявна непропорційність між тягарем, який довелося понести приватній особі, і переслідуваними цілями інтересів суспільства.

Першим рішенням проти України, у якому Європейським судом було констатовано порушення ст.1 Першого Протоколу, було рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» [5].

У зазначеній справі Європейський суд визнав порушення права на мирне володіння майном через те, що спосіб, у який проводився та закінчився судовий розгляд справ, як і ситуація невпевненості, якої зазнав заявник, порушили «справедливу рівновагу» між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна. Як наслідок, держава не забезпечила виконання свого зобов'язання гарантувати заявникові ефективно користуватися своїм правом власності, як передбачає ст.1 Першого Протоколу.

Крім того, Європейський суд зазначив, що несправедливий характер провадження у цій справі мав прямий зв'язок із правом заявника на повагу до його майна. Численні ж випадки втручання в судове провадження у цій справі українських органів державної влади на найвищому рівні були визначені Європейським судом такими, що суперечать поняттю «безсторонній і незалежний суд» у розумінні ст.6 Конвенції.

Посилаючись на ст.1 Першого Протоколу, заявник скаржився, що внаслідок реєстрації Луганським міським виконавчим комітетом незаконних рішень щодо товариства «Совтрансавто-Луганськ» його акції були знецінені, у зв'язку з чим заявник втратив контроль над діяльністю та майном

останнього. Заявник також стверджував, що компенсація, яку він отримав внаслідок ліквідації підприємства «Совтрансавто-Луганськ», не відповідала частці капіталу, що була у його власності спочатку.

За результатами розгляду даної справи Європейський суд дійшов висновку про порушення права заявника і зобов'язав Уряд України сплатити справедливую сатисфакцію.

Р.А.Майданик відзначає, що суб'єктивному праву протиставляються обмеження його здійснення [6]. Отже, суб'єктивні права особи та обмеження доповнюють одні одних для досягнення рівноваги між правами різних осіб.

Так, власник може вільно реалізовувати своє право власності, але коли його право стикається з правами інших осіб, він повинен утримуватись від порушення прав третіх осіб. У свою чергу, власник може здійснювати право власності завдяки обмеженням, що накладаються на інших осіб, які мають утримуватись від втручання у здійснення власником права власності за винятком випадків, коли діяльність власника загрожує їх правам та суспільним інтересам.

Право власності, з одного боку, та його обмеження, з іншого, у правовій державі мають бути збалансованими.

При оцінці того, чи позбавлення власності відбулося в інтересах суспільства, Європейський суд наділяє держави широкими межами розсуду. Зокрема, у справі «Прессо Компанія Нав'єра С.А.» та інші проти Бельгії» [7] Суд зазначив, що національні органи мають широкі межі розсуду при визначенні того, що є «в інтересах суспільства», оскільки в системі Конвенції саме вони мають здійснити першу оцінку як наявності проблеми публічного значення, яка робить необхідним заходи з позбавлення власності, так і відповідних заходів з виправлення ситуації. Більше того, *поняття «суспільного інтересу» неодмінно підлягає поширювальному тлумаченню (курсив наш – Д.Н.)*.

Зокрема, рішення про запровадження законів щодо експропріації власності зазвичай супроводжуються аналізом політичних, економічних і соціальних аспектів, погляди на які в демократичному суспільстві суттєво різняться. Суд, вважаючи природним,

що межі розсуду законодавчого органу в реалізації соціальної та економічної політики мають бути доволі широкими, зазвичай, сприймає судження законодавчого органу про те, що відповідає «суспільному інтересу», якщо таке судження не виявляється «явно безпідставним».

Необхідно зазначити, що у випадках, коли йдеться про обмеження тих чи інших прав і свобод, Європейський суд завжди звертає увагу на низку параметрів, яким повинні відповідати застосовані державою заходи щодо конкретних прав (наявність правових підстав для обмеження прав і свобод, що передбачає можливість обмеження права виключно в порядку, встановленому чинним законодавством; обумовленість обмеження легітимною метою; пропорційність вжитих державою заходів щодо обмеження прав і свобод з огляду на легітимну мету, яку держава намагалася досягти, запровадивши відповідне обмеження).

Відсутність першої умови означає автоматичне порушення Конвенції. Факт обмеження легітимною метою, як свідчить практика Європейського суду, важко довести, тому найбільше уваги Суд приділяє перевірці пропорційності застосованих заходів і поставленій меті.

Загалом Європейський суд не дає вичерпного визначення «загального (суспільного) інтересу», формулюючи лише загальний підхід. Він розрізняє суспільний (загальний) інтерес та інтерес держави, вказуючи на можливість їх відмінностей і навіть суперечності.

Держава може приймати непопулярні рішення, однак вони мають бути достатньо обґрунтованими та відображати реальні потреби суспільного розвитку, тобто відповідати критерію пропорційності та бути належним засобом вирішення конкретної проблеми.

Достатньо показовим є рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» [8], де заявники, власники нерухомого майна, скаржилися на відсутність «публічного інтересу» при вилученні їх майна на користь орендарів. Суд не погодився з таким підходом і вказав, що примусовий перехід права власності від однієї особи до

іншої може здійснюватися з легітимною метою в суспільних інтересах. Перехід права власності відповідно до політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, є правомірним і таким, що відповідає суспільним інтересам.

Суд зазначив, що таке тлумачення може не відповідати приписам національного законодавства. Цей висновок є важливим як визнання необхідності враховувати не лише критерій «легальності» (визначеність законом) а й «правомірності» (відповідності принципу справедливості й іншим базовим принципам права). Такий підхід, перш за все, передбачає аналіз правової ситуації з огляду на зміст публічного інтересу.

Проблема балансу публічних та приватних інтересів має важливе значення у контексті пострадянських юридичних традицій, які прямо чи опосередковано надають перевагу інтересу державному, а не суспільному. З позиції Європейського суду, такий підхід суперечить базовим засадам сучасних уявлень про правову державу.

Комплексний науковий аналіз практики Європейського суду дає підстави для висновку, що допустимими заходами обмеження права безперешкодного володіння своїм майном з огляду на суспільні інтереси є накладення арешту на майно у зв'язку з його відчуженням для забезпечення фінансових зобов'язань, заборона поділу майна з метою збереження його цілісності тощо.

Враховуючи викладене, на нашу думку, законодавчі норми, якими встановлюються обмеження права власності не підлягають поширювальному тлумаченню.

У контексті викладеного значний інтерес становить Рішення Конституційного Суду України від 16 жовтня 2008 року щодо конституційності положень ст.ст.1, 2, 4, 6 Закону України “Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства “Градобанк” у державну власність” та Постанови Верховної Ради України “Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України” [9].

Дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України дійшов висновку, що законодавцем для збереження колекції як “унікальних скарбів національної культур-

ної спадщини України” – одночасно застосовано два різних правових засоби: визначено правовий режим колекції як об'єкта національного культурного надбання і передано колекцію з приватної у державну власність.

При цьому забезпечення визначеного у Законі суспільно важливого інтересу (мети Закону) могло бути досягнуто шляхом застосування лише першого з них – визнання колекції об'єктом національного культурного надбання.

За таких обставин передбачена Законом передача колекції у державну власність не може бути визнана винятковим правовим засобом у розумінні вимог ч.5 ст.41 Конституції України щодо примусового відчуження об'єкта права приватної власності. Крім того, в Законі не визначено виконання попереднього і повного відшкодування вартості відчужуваного об'єкта приватної власності, що відповідно до ч.5 ст.41 Конституції України є обов'язковою умовою. *Отже, законодавцем не дотримано принципу непорушності права приватної власності, що мало наслідком протиправне позбавлення цього права.*

Необхідно додати, що КСУ зазначив, що правовий статус колекції як об'єкта національного культурного надбання не позбавляє права власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, а лише обумовлює певні особливості здійснення власником своїх прав щодо такого об'єкта, які встановлені іншими спеціальними законами.

З урахуванням наведеного КСУ дійшов висновку, що положення ст.1 Закону в частині визнання колекції об'єктом національного культурного надбання не порушує вимог ст.ст.8, 13, 41 Конституції України¹.

Окрім цього, КСУ зазначив, що Постановою врегульовано ті ж самі, що й у Законі, правовідносини правового режиму власнос-

¹ В окремій думці до даного рішення суддя Конституційного Суду України І.П.Домбровський не погодився з даним висновком Суду. Так, на думку І.П.Домбровського, про можливість віднесення до такого надбання об'єктів права приватної власності у вказаній нормі не йдеться. Таким чином, наведене обґрунтування конституційності зазначеного положення статті 1 Закону не має підстав. Таким чином, на думку І.П.Домбровського, Суд, досліджуючи це питання, припустився методологічної помилки.

ті щодо колекції, які відповідно до п.7 ч.1 ст.92 Конституції України повинні визначатися виключно законами України, а тому Постанова не відповідає вимогам п.7 ч.1 ст.92 Конституції України.

У цьому зв'язку доволі актуальним є питання співвідношення положень чинного законодавства України, яким встановлено правовий режим власності та практики Європейського суду.

До того ж, значний науковий інтерес становить співвідношення норм чинного законодавства України, яким встановлено правовий режим власності та практики національних судів України – перш за все, практики Верховного Суду України.

Зокрема, відповідно до ч.1 ст.360⁷ Цивільного процесуального кодексу України [10] висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 355 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права.

Таким чином, постановам Верховного Суду України, прийнятим за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п.п.1, 2 ст.355 ЦПК України, надано прецедентну силу.

Необхідно звернути увагу, що відповідно до п.3 ч.1 ст.355 ЦПК України підставою подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом.

На нашу думку, норма ч.1 ст.360⁷ ЦПК України не узгоджена з положеннями Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” [11], оскільки не визначає обов'язковості постанов Верховного Суду

України, прийнятих за результатами розгляду справи з підстави, передбаченої п.3 ч.1 ст.355 ЦПК України.

Враховуючи викладене вище, вважаємо за необхідне передбачити обов'язковість постанов Верховного Суду України, прийнятих з мотивів встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом шляхом внесення відповідних змін до ч.1 ст.360⁷ ЦПК України. Перш за все, йдеться про порушення Конвенції та констатацію даного факту Європейським судом з прав людини.

Література

1. Конституція України від 28 травня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003 р., № 40, стаття 356.
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 23.08.2006, 2006 р., №32, стор.453, стаття 2372, код акту 36905/2006.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р., №13/№32 від 23.08.2006, стор.270.
5. Рішення ЄСПЛ у справі Совтрансавто Холдінг проти України, заява 48553/99, 27 вересня 2001 р.
6. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві. Автореф. дис... д-ра юрид. наук. 12.00.03. К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2003.
7. Рішення ЄСПЛ у справі Прессос Компанія Навьера та інші проти Бельгії, серія А, №332.
8. Рішення ЄСПЛ у справі Джеймс проти Сполученого Королівства (James v United Kingdom) серія А, № 8793/79 від 26 лютого 1989 року.
9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційнос-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості обмеження права власності у практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. Увага автора звертається на обумовленість можливих обмежень права власності загальним принципом відповідно до якого кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном. Обмеження права власності запропоновано розглядати як вимушені заходи, які держава не обов'язково повинна застосовувати. У статті аргументовано, що допустимі межі обмеження державою права безперешкодного користування своїм майном є ширшими, ніж щодо інших прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Увага автора зосереджується на тому, що обмеження, визначені Першим Протоколом, мають доволі абстрактне формулювання меж втручання у приватні відносини, які відображають певні взаємозв'язки держави та суспільства: даючи правову оцінку належній реалізації конвенційного права власності, Європейський суд, як правило, стикається з проблемою конфлікту інтересів особи-власника та публічними інтересами суспільства, в якому відповідний власник перебуває.

ті) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність», Постанови Верховної Ради України «Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України» №1-34/2008 від 16

SUMMARY

The article considers distinctions of restriction of property under the practice of European Court of Human Rights and current legislation of Ukraine. The author points out dependents of potential distinctions of property restriction on basic principle under which every person has right to freely use his property. The author provides that restrictions of property are coercive measures which a State not necessarily use. The author reasons that permissible limits of restriction of freely use of property by a state are wider than limits of other rights and freedoms granted by the Convention. The author's attention considers the fact that restrictions defined by the Protocol no 1 lay down the definition of restriction of private relationships which is abstract enough thus said relationships reflect certain correlations of a state and society. So, European Court of Human Rights used to encounter the problem of conflict of interest of property owner and public society interests which the said owner belongs to.

жовтня 2008 року // Вісник Конституційного суду України, 2009 р., №1, стор. 15.

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004 – 2004 р., №40, /40-42/, стор. 1530, стаття 492.

11. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - №30, с.260.